

140 DE ANI DE LEGISLAȚIE MINORITARĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST

Editori: Gidó Attila – Horváth István – Pál Judit

EDITURA
INSTITUTULUI PENTRU
STUDIAREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

KRITERION

Cluj-Napoca, 2010

Titlu: *140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est*
Editori: Gidó Attila –Horváth István – Pál Judit

Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale
Editura Kriterion

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est / ed.:
Gidó Attila, Horváth István, Pál Judit. - Cluj Napoca : Editura Institutului
pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale : Kriterion, 2010
Bibliogr.
ISBN 978-606-92512-8-7; ISBN 978-973-26-1020-6

I. Gidó, Attila (ed.)

II. Horváth, István (ed.)

III. Pál, Judit (ed.)

323.1(4)

Coordonator serie: Horváth István, Jakab Albert Zsolt

Lector: Lucian Nastasă

Traduceri: Koros-Fekete Sándor, Szigeti Attila

Corectură: Anca Lucia Sârbu

Design: Könczey Elemér

Tehnoredactare: Fogarasi László

Tipar: IDEA și Gloria, Cluj-Napoca

© Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

Opiniile exprimate în textul de față aparțin autorilor și ele nu reflectă în mod obligatoriu
punctul de vedere al ISPMN și al Guvernului României.

Cuprins

Prefață (Attila GIDÓ – István HORVÁTH – Judit PÁL)	9
Gábor GÁNGÓ Legea naționalităților din 1868 și consecințele ei	13
Ágnes DEÁK Antecedentele din Austria ale Legii naționalităților din 1868	23
Attila DEMETER Conceptiile despre naționalitate ale lui József Eötvös în <i>Ideile dominante</i>	49
Ákos EGYED Contele Imre Mikó și chestiunea naționalităților	63
Judit PÁL Uniune sau autonomie? Reglementarea legală a uniunii Transilvaniei în 1868	81
András CIEGER Liberalism și interes de putere. Dileme politice privind libertățile individuale și cetățenești din perioada dualismului din Ungaria	103
Luminița IGNAT-COMAN Identitate reprimată. Legislație și deznaționalizare în Transilvania dualistă	119
Mirela POPA-ANDREI Legea școlară 38/1868 și efectele sale asupra evoluției învățământului confesional năsăudean	127
Bálint VARGA-KUNA Mileniul și naționalitățile	143

Csilla FEDINEC	
Cum să fie autonomia rusinilor?	
Cauza voievodatului subcarpatic	159
Vasile CIOBANU	
Proiecte pentru o lege a minorităților naționale în România interbelică	179
Csaba ZAHORÁN	
O mică Ungarie în România Mare. Alternative pentru Secuime în proiectele maghiare dintre cele două războaie mondiale	191
Liviu CARARE	
Evreii din România între 1938–1940. De la statutul de cetățean la cel de paria	213
Zsuzsa PLAINER	
Din piesă de teatru – discurs. Cum se făcea politică în mod simbolic în anii 1980, într-o societate locală maghiară din România	231
Balázs DOBOS	
Obiective și concepții în politica minoritară a Ungariei în perioada 1988–1993	247
Radu CHIRIȚĂ	
Discriminarea etnică și rasială în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului	265
Sergiu CONSTANTIN	
Legislația minoritară în Italia și Slovenia	283
Mihály TÓTH	
Legislația și aplicarea drepturilor de protecție a minorităților în Ucraina. Experiențele politicii privind minoritățile într-un stat național nou	303

István HORVÁTH	
Drepturile lingvistice ale minorităților și utilizarea limbilor minoritare în România	317
István Gergő SZÉKELY	
Soluții electorale speciale pentru minorități – legislația românească în perspectivă comparată	333
Attila VARGA	
Sistemul drepturilor minoritare și autonomia culturală în proiectul de lege privind statutul minorităților naționale	395
Rezumate	411
Abstracts	423
Lista autorilor	437

Cum să fie autonomia rusinilor? Cauza voievodatului subcarpatic

Prima lege privind autonomia

În momentul izbucnirii Primului Război Mondial, situația naționalităților din Ungaria a fost destul de tensionată. În urma intrării în război, situația a fost agravată de faptul că guvernul lui István Tisza a pus imediat în aplicare Legea LXIII din anul 1912 cu privire la exercițiul excepțional al puterii. Printre altele, a fost limitată activitatea partidelor, a asociațiilor și a presei naționalităților. Teritoriile considerate periclitate în mod special, din Ungaria de Nord, Transilvania și Voivodina, au fost declarate zone militare, cu reguli stricte. Pe teritoriul Subcarpatiei de mai târziu au năvălit de mai multe ori trupe țariste, care au fost respinse cu succes, însă curțile marțiale au pronunțat numeroase condamnări grave împotriva localnicilor rusini, acuzându-i de colaborare cu inamicul (Tilkovszky 1998: 25).

În ianuarie 1918, președintele SUA, Woodrow Wilson, a declarat principiul autodeterminării naționale, ca un posibil instrument al încheierii războiului mondial. Acesta a avut ca efect convocarea de către politicienii minoritari, care au emigrat din Monarhia Austro-Ungară, a unui congres al naționalităților în aprilie 1918, la Roma. Cu ocazia acestui congres, naționalitățile monarhiei au declarat că nu vor să rămână în cadrul imperiului, revendicându-și o existență independentă sub formă statală. Rând pe rând au fost constituite consiliile naționale din elita lor politică și intelectuală emigrată, la sfârșitul războiului acestea fiind recunoscute de către puterile învingătoare ca parteneri de tratative.

În Ungaria, în urma revoluției din toamna anului 1918, a venit la putere guvernul lui Mihály Károlyi. În cadrul acestuia, Ministerul Naționalităților condus de Oszkár Jászi a reușit să facă un singur pas concret în privința autonomiei regiunii Ruska Kraina, prin elaborarea Legii populare nr. X, adoptată la 21 decembrie și publicată la 25 decembrie 1918. Articolul 1 al legii a declarat că „națiunea rusină (ruteană) din Ungaria are dreptul la autodeterminarea totală, atât în privința legislației cât și a guvernării, în domeniile administrației interne, justiției, culturii, practicii religioase și folosirii limbii”. Articolul 9 stipulează la rândul său că „se asigură autonomia administrației locale și autonomia culturală pentru populația de altă limbă decât rusina” (Magyar Törvénytár 1919: 214–215, mai recent vezi: Balogh 2002; Fedinec 2004). În legătură cu celelalte teritorii din cadrul Monarhiei, Jászi a avansat și o altă idee, încă de la începutul anului 1918: „Dacă Ucraina independentă va deveni într-adevăr de sine stătătoare, teritoriile închise locuite de ruteni în Galiția de Est ar putea fi cedate acesteia [...] Dacă însă o astfel de soluție [...] nu s-ar dovedi realizabilă, nimic nu ar împiedica acordarea unei autonomii separate teritoriilor locuite de ruteni, de exemplu sub forma în care statele asociate sunt legate de Ungaria în momentul actual.” (Jászi 1918:40)

În ianuarie 1919 a început ocuparea teritoriului viitoarei formațiuni Subcarpatice de către armatele Cehoslovaciei și României. În martie a fost declarată în Ungaria Republica Sfaturilor, aceasta însă nu a avut nicio consecință practică asupra zonei, dat fiind că în luna aprilie ocupația militară s-a încheiat. Constituția Republicii Sfaturilor adoptată la 23 iunie a mai precizat că „toate națiunile care trăiesc pe teritoriul Republicii Socialiste Federative a Sfaturilor Ungaria au dreptul la utilizarea limbii, la cultivarea și dezvoltarea culturii naționale” (art. 84) și că „districtele compacte ale Ungariei cu majoritate rusină” „sunt recunoscute ca districte naționale rusine” (art. 87) (Constituția Republicii Socialiste Federative a Sfaturilor Ungaria. In: A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság V. 1919:21)

La 10 septembrie 1919, Cehoslovacia a semnat la Saint-Germain tratatul privind reglementarea drepturilor minorităților. Prin articolele 10–13 din capitolul II al acestui tratat, Republica Cehoslovacă s-a angajat să organizeze teritoriul intrat sub suzeranitatea sa cu denumirea Podkarpatská Rus, ca o unitate autonomă care dispune de autodeterminare, să înființeze un consiliu autonom, care trebuie înzestrat cu putere legislativă în privința utilizării limbii, a educației și a cultelor, precum și în

chestiunile legate de administrația locală (vezi tratatul referitor la independența Cehoslovaciei și protecția minorităților în: Halmosy 1983: 89–93). Realizarea autonomiei a fost însă amânată până în toamna anului 1938. În octombrie a luat ființă guvernul autonom din Podkarpatská Rus, în noiembrie parlamentul de la Praga a adoptat Legea autonomiei, iar la 15 martie 1939 guvernul din Podkarpatská Rus a declarat teritoriul autonom stat de sine stătător. În paralel cu aceste evenimente și cu realizarea aspirațiilor revizioniste maghiare, ideea autonomiei rusine în Subcarpatia a revenit pe primul plan în cercurile oficiale ungare.

A doua lege privind autonomia

În perioada punerii în aplicare a Tratatului de la Munchen, în paralel cu acordarea autonomiei slovacilor, la 11 octombrie, în Subcarpatia a luat ființă guvernul autonom. Tratatativele maghiaro-cehoslovace – organizate la Komárom (Komárno) pe baza propunerii incluse în clauza Tratatului de la Munchen de la 29 septembrie 1938 – au început în data de 9 octombrie, cu câteva zile înaintea numirii lui Andrii Bródy prim-ministru al Podkarpatská Rus (11 octombrie), și au luat sfârșit în zilele următoare numirii acestuia, astfel încât reprezentantul Subcarpatiei a fost schimbat aproape în fiecare zi. La tratative a luat parte la început Iván Párkányi, ministrul însărcinat cu problemele legate de Podkarpatská Rus al guvernului Syrový, apoi redactorul de ziar Ivan Jidovski, iar în final, deja ca reprezentant al guvernului autonom din Podkarpatská Rus, Edmund Bacinski. În aceste zile au început și acțiunile organizației paramilitare maghiare, ale „Gărzii în zdrențe”, care fusese reînființată. Despre Subcarpatia nici nu s-a discutat cu adevărat, deoarece Ungaria a considerat ca partener de tratative doar Slovacia, iar în legătură cu Subcarpatia a solicitat organizarea unui referendum (Berem 2004: 132–133).

Andrii Bródy a ajuns în postul de prim-ministru ca președinte al Federației Autonome a Agricultorilor. Acesta a fost partidul care, deja din timpul mandatului președintelui său anterior, Ivan Kurtiak, a primit în mod regulat sprijin material din partea guvernului maghiar, în schimbul loialității politice față de Ungaria, și a menținerii constante la ordinea zilei a revendicărilor autonomiste (Angyal 2000: 133–178). Un raport secret adresat prim-ministrului maghiar Gyula Gömbös, datat în 24 no-

ieembrie 1934, a apreciat situația astfel: „Odată cu decesul deputatului rutean Ivan Kurtiak de la Hust [2 ianuarie 1933] ideea aderării la Ungaria a pierdut din forță în rândurile poporului rutean.” În „țara ruteană” activează următoarele trei mișcări: 1. „mișcarea pravoslavă a rușilor mari”. Aceasta este dirijată de „preoții ortodocși pravoslavi” și „emigranții din Rusia Mare”. Ei concentrează tinerimea într-o instituție asemănătoare cu cea a „leventilor”, printre conducători fiind mulți foști ofițeri din armata țaristă. Aspirația lor principală este unirea cu Rusia. 2. „Mișcarea ucraineană (a rușilor mici)”, propagată mai ales în rândul intelectualilor și al tineretului din învățământ. Obiectivul ei este unirea tuturor „rușilor mici” în interiorul unui stat ucrainean de sine stătător. 3. „Mișcarea comunistă”, răspândită cu precădere în rândurile poporului sărac. „[...] în eventualitatea unui referendum amânat pe mai târziu, populația loială Ungariei poate deveni minoritară”.¹ Bródy a vorbit despre revizie tot timpul în mod deschis; într-o declarație făcută în aprilie 1933 a precizat: „Noi, rusinii, [...] dorim revizia frontierelor în orice circumstanță, deoarece nu vom renunța niciodată la valea Tisei și la Sighetu Marmăției.” Nu avem niciun motiv să-i atacăm pe maghiari sau să atacăm cultura maghiară, pentru că „în Podkarpatská Rus ei se luptă, ca și noi înșine, pentru aplicarea drepturilor noastre autonome.”² În calitate de prim-ministru și-a susținut poziția cu consecvență, fiind de părere, conform așteptărilor maghiarilor, că soarta teritoriului trebuie decisă prin referendum. La 21 octombrie, Primul Consiliu Național Central Ucrainean a protestat sub forma unui manifest împotriva concepției lui Bródy despre aducerea Subcarpatiei, prin referendum, sub tutela Ungariei. La pregătirea manifestului a luat parte și Avgustin Voloșin, care nu l-a semnat. Mai târziu a explicat că a procedat astfel pentru că, în calitate de membru al cabinetului Bródy, ar fi fost lipsit de etică dacă ar fi semnat manifestului (Йосипенко 1994: 140–147). La 26 octombrie Bródy a fost arestat pe motiv de trădare de țară, guvernul cehoslovac obligându-l și pe ministrul Stephan Fenczik să demisioneze împreună cu el.

Numirea lui Bródy în funcția de prim-ministru nu a fost o surpriză, deoarece partidul său și-a adjudecat poziții puternice la toate alegerile parlamentare dintre cele două războaie mondiale (Tokap 2006: 327–

1 Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale Ungare. În continuare: MOL), K 28, dosar nr. 156, lot nr. 322.

2 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 19 mai 1933.

330).³ Cauza căderii sale nu a fost în primul rând descoperirea, în final, a legăturilor sale cu Ungaria – în calitate de președinte de partid, era ținut sub observație continuă –, ci solicitarea în mod deschis a referendumului, care făcea parte din programul său de guvernământ: conform unei hotărâri adoptate la a treia – și ultima – ședință a guvernului său, teritoriul regiunii este „unitar” și „indivizibil”, apartenența lui trebuie însă decisă „pe calea referendumului”. Acest referendum a fost imposibil de acceptat atât pentru Praga, cât și pentru reprezentanții orientării ucrainene, sub forma inițiativei unui președinte de partid și prim-ministru în mod clar favorabil Ungariei, care s-a bucurat de mult timp de un sprijin larg din partea populației locale. Reprezentanții orientării ucrainene, prin intermediul lui Julian Revai, au atras atenția ministrului de externe cehoslovac František Chvalkovský asupra legăturilor lui Bródy cu Ungaria, pentru că au considerat că era implicat și în incidentele de frontieră, învinuindu-l că nu a intervenit pentru a le opri (Bereș 2004:214–218).

Sursele maghiare confirmă și ele faptul că inițiativa lui Bródy privind referendumul s-a încadrat în propaganda Ungariei, care s-a intensificat după München. Printre altele, a luat ființă Asociația Rusinilor din Ungaria (Ruszinszkóiak Magyarországi Egyesülete), căreia i s-a aprobat colectarea de donații prin vânzarea unor cărți poștale comemorative cu inscripția *Dreptate poporului lui Rákóczi*.⁴ Federația Asociațiilor din Ungaria de Nord (Felvidéki Egyesületek Szövetsége) a înaintat la rândul său, la 15 noiembrie 1938, un memoriu adresat ambasadelor de la Budapesta ale Franței, Marii Britanii, Germaniei, Italiei, SUA și Poloniei, „marilor puteri ale lumii, pentru a ordona organizarea unui referendum în Slovacia și în Subcarpatia”.⁵ Biserica Greco-Catolică a fost și ea implicată. Parohia greco-catolică de la Tokaj, de exemplu, a „revendicat” printr-o hotărâre din 16 octombrie 1938 asigurarea dreptului la autonomie „pentru frații ruteni întru credință”. „Suntem convinși că rutenii doresc aderarea la

3 Federația Autonomă a Agricultorilor a obținut la alegerile parlamentare din 1924 locul 4 în Subcarpatia, cu 8,4% din sufragii (1. Partidul Comunist 39,4%, 2. Partidul Băștinașilor Maghiari 11%, 3. Partidul Social-Democrat 9,4%). La fel și în 1925, cu 11,6% (1. Partidul Comunist 31,2%, 2. Partidul Agrar 14,2%, 3. Coaliția Partidelor Maghiare 11,8%). În 1929, făcând parte din așa-numitul Bloc Ruses, a ocupat locul 2 (1. coaliția dintre Partidul Agrar și Partidul Democrat Evreiesc 29,1%), iar în 1935 a ocupat împreună cu Partidul Popular Slovac locul 3, cu peste 18% din voturi (1. Partidul Comunist 24,4%, 2. Partidul Agrar 19%).

4 MOL, K 28, dosar nr. 50, lot nr. 105, 1938 – L – 17203.

5 MOL, K 28, dosar nr. 31, lot nr. 76., 1939 – L – 17355.

Ungaria.”⁶ Presa a abordat și ea chestiunea referendumului, printre altele și în legătură cu numele lui Bródy.⁷

În urma eșecului tratativelor de la Komárom, în data de 2 noiembrie 1938 Germania și Italia au decis modificarea graniței de stat dintre Cehoslovacia și Ungaria pe considerente etnice. Acesta a fost primul Dictat de la Viena, care a avut drept consecință retrocedarea către Ungaria a unui teritoriu de 11 927 km² cu o populație de 1.060.000 de locuitori (din care o suprafață de 1 523 km² și peste 170 de mii de locuitori aparțineau Subcarpatiei). În urma primului Dictat de la Viena, armata ungară a intrat în data de 9 noiembrie în Beregszász [Berehove – n. trad.], iar în 10 noiembrie în Munkács [Mukaceve – Muncaci] și Ungvár [Ujhorod].⁸ Agenția de știri MTI a descris linia graniței astfel: „Trupele armatei regale maghiare au ajuns la linia de demarcație stabilită de instanțele militare [...] înconjoară de aproape orașul Ungvár înspre nord, după care se întoarce spre sud, în direcția Ung-Hosszúmező [Dovhe Pole] sud, aici înconjoară cu o mică curbă satul Korláthelmec [Holmet], o ia din nou spre sud, prin Csomonya [Ciomonin] vest și Barkaszó [Barkasove] est, apoi se întoarce spre nord la Izsnyéte [Jneatino] vest și intersectează a doua oară linia ferată Csap [Ciop]–Munkács. De aici, trece paralel cu calea ferată, la 2 km la nord de aceasta, de-a lungul șoselei, înconjoară imediat la nord orașul Munkács, o ia spre sud și formează un arc mic trecând prin Fornos [Fornoș] est. Linia de demarcație continuă întorcându-se spre sud-est la Romocsaháza [Romocevița] sud, și după ce atinge Felső-Remete [Verkni Remeti] est, la est de Salánk [Șalanki] ajunge la Feketepatak [Ciornii Potik] sud, de aici, prin Verbőcz [Verbovet] vest, Csoma [Cioma] nord-vest, Fekete-Ardó [Ciomotisiv] nord-est și în sfârșit Hömlőc [Holmovet] face legătura cu granița de la Trianon.”⁹ Numele pieții principale a orașului Ungvár a fost schimbat încă din 10 noiembrie din Piața Masaryk în Piața Horthy.¹⁰ Ziarul *Kárpáti Magyar Hírlap* din Ungvár a relatat că în Ungvár există cafenele și restaurante unde soldații și ofițerii maghiari nu sunt serviți.¹¹

6 MOL, K 28, dosar nr. 18, lot nr. 51.

7 Bródy reclamă referendumul. *Budapesti Hírlap*, 2 octombrie 1938.

8 MOL, K 428, 732. Litografiate MTI, Ungaria de Nord 1938.

9 *Ibidem*

10 *Ibidem*

11 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 13 noiembrie 1938.

Avgustin Voloșin a devenit noul prim-ministru, succesorul lui Bródy (Токар 2006: 327–330).¹² Acesta, contrar ideii rusinismului politic, susținea apartenența băștinașilor slavi din Subcarpatia la grupul etnic al ucrainenilor. Voloșin a fost prezent personal, laolaltă cu J. Tiso, în data de 2 noiembrie în castelul Belvedere din Viena, unde s-a comunicat decizia arbitrară a puterilor Axei. Guvernul Voloșin și-a mutat sediul de la Ungvár la Huszt [Hust]. Primul Dictat de la Viena a însemnat un șoc pentru guvernul carpato-ucraínean, a cărui conducere tocmai fusese preluată de către Avgustin Voloșin; în același timp a avut un efect liniștitor în privința faptului că prin acest dictat Germania și Italia au garantat, iar Ungaria a recunoscut granițele Subcarpatiei (Кульчицький 1999). Statul carpato-ucraínean al lui Voloșin a fost recunoscut de către Germania hitleristă prin menținerea unei reprezentanțe consulare. La 22 noiembrie 1938, la Praga a fost aprobată legea constituțională privind autonomia regiunii Podkarpatská Rus – o lege stipulată în Tratatul de pace de la Saint-Germain din 10 septembrie 1919 și în legea Constituției ceho-slovice din 1920, care rămăsese doar o promisiune timp de două decenii.¹³

În privința Subcarpatiei, Ungaria nu a fost satisfăcută cu revizia etnică, cu recuperarea teritoriilor locuite de către maghiari. În același timp a fost evident că nu își poate revendica teritoriile Subcarpatiei populate de nemaghiari pe baza considerentelor etnice. Pál Teleki – unul dintre conducătorii delegației maghiare la tratativele de la Komárom, prim-ministru din 16 februarie 1939 – a considerat după noiembrie 1938 că marile puteri nu vor fi determinate să accepte reanexarea „prin anumite argumente istorice (conviețuirea milenară a rusinilor cu maghiarii, autonomia tergiversată de Guvernul cehoslovac, toposul «națiunii celei mai fidele»)”, ci tocmai de argumentele „moderne” ale geografiei economice și politice, care vor rectifica parțialitatea proiectării granițelor pe bază etnică (Ablonczy 2005: 395).

12 Partidul Popular Creștin întemeiat de el în 1923, pe care l-a condus până în 1939, a reușit să obțină la alegerile parlamentare din 1925, în Subcarpatia, 3% din sufragii în coaliție cu Partidul Popular Cehoslovac, ocupând locul 9; aceeași coaliție a obținut în 1929 locul 7 cu 3,4% din voturi, iar în 1935 din nou locul 9, cu numai 2,2% (Токар 2006: 327–330).

13 328. Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi. – 329. Vyhláška o uplném znení predpisu o autonomii Podkarpatské Rusi. In: Sbírka zákonů a nařízení státu cehoslovenského. Ročník 1938. Částka 109. Vydána dne 16. prosince 1938.

MTI a transmis știri legate de revendicările în acest sens ale rusinilor din Subcarpatia: la o mare adunare din 3 noiembrie, „organizațiile politice și religioase ale Țării Rusinești”, referindu-se la legăturile economice și istorice între „ținutul muntos din Nord” și „văile din Sud”, au reclamat ca „în urma deciziei arbitrare de la Viena [...] să i se ofere poporului rusin șansa să hotărască el însuși despre soarta apartenenței statale, pe baza principiului dreptului la autonomie și pe calea unui referendum general”. Printre semnatori se află Biserica Greco-Catolică, partidul lui Bródy și al lui Fenczik.¹⁴ La 11 noiembrie, în cadrul unei slujbe de recunoștință, episcopul greco-catolic de la Muncaci, Alexander Stoika, „a vorbit despre necesitatea soluționării definitive a chestiunii rusinești”.¹⁵ Legăturile economice strânse au fost evidențiate și de ziarul *Kárpáti Magyar Hírlap* din Ungvár în cursul lunii octombrie, făcând referire la decizia Consiliului Național Rus: teritoriul din sudul Subcarpatiei formează un întreg, a cărui parte nordică nu poate fi separată de cea sudică, cel puțin pentru că sunt legate prin contactele economice ale trecutului milenar, prin conviețuirea frățească a popoarelor de baștină.”¹⁶ Un alt citat: „Cel care vrea separarea Subcarpatiei în mai multe părți, pe baza oricărei concepții, este dușmanul țării rusinești. Subcarpatia – tocmai din punct de vedere economic – este un teritoriu unic, organic, astfel încât nu poate supraviețui decât în această formă. Cel care îi vede viitorul într-o altă concepție, nu cunoaște acest pământ.”¹⁷ Populația „își trăiește zilele în cea mai mare nesiguranță, circuitul economic s-a oprit, circulația mărfurilor s-a blocat, nimeni nu știe ce aduce ziua de mâine, care vor fi granițele Subcarpatiei”.¹⁸

În paralel cu propaganda deschisă, guvernul maghiar și cel polonez au încercat prin acțiuni diversioniste succesive să faciliteze crearea graniței comune. Potrivit cercetărilor întreprinse de către Mária Ormos, la 29 septembrie prim-ministrul maghiar Béla Imrédy și-a dat acordul de principiu privind intervenția unităților paramilitare, iar la 2 octombrie l-a însărcinat pe Miklós Kozma, viitorul comisar guvernamental al Subcarpatiei, cu „conducerea politică” a misiunii. Comanda militară a aparținut Marelui Stat Major. La 5 octombrie, hotărârea guvernului a fost emi-

14 MOL, K 428, 732. Litografiate MTI, Ungaria de Nord 1938.

15 *Ibidem*

16 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 25 octombrie 1938.

17 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 27 octombrie 1938.

18 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 21 octombrie 1938.

să, însă în data de 9 octombrie Imrédy nu-și dăduse încă acordul pentru începerea acțiunii (Ormos 2000: 559–562). Ziarul *Kárpáti Magyar Hírlap* din Ungvár a formulat astfel în legătură cu „acțiunile teroriste”, care au creat o „stare generală insuportabilă”: Consiliul Național Rus a decis că, „având în vedere situația intolerabilă, va face apel la trupele maghiare să ocupe Hustul și va cere armatei maghiare protecție împotriva acțiunilor teroriste.”¹⁹ Ziarul a relatat de multe ori despre acțiuni săvârșite de către „necunoscuți”, de exemplu despre „aruncarea în aer a podului de cale ferată de la Kőrösmező [Iasinia]”.²⁰

Dariusz Dąbrowski a constatat pe baza unor materiale din arhiva Ministerului de Externe al Poloniei și a consulatului polonez de la Ungvár că Stepan Fenczik, ministru în guvernul Bródy, a fost una dintre figurile-cheie ale planurilor Ungariei și Poloniei cu privire la Subcarpatia. Interesele Poloniei privind crearea graniței comune maghiaro-polone au fost motivate și de faptul că, având în vedere populația rusină numeroasă din Galiția, a considerat primejdioasă vecinătatea unui teritoriu rusin autonom, de aceea a și sprijinit Ungaria în destabilizarea situației din Subcarpatia și în provocarea intervenției militare directe a Ungariei. Consulatul polonez de la Ungvár l-a înrolat ca agent pe Fenczik (sub numele conspirativ „Doktor Ruszin”), care a primit bani de la polonezi pentru publicarea organelor de presă proprii, pentru finanțarea partidului său, Partidul Național Autonomist Rus, respectiv pentru campania electorală – așa cum Ungaria l-a finanțat pe Bródy (sub numele conspirativ „Bertalan”) și Federația Agricultorilor Autonomi. Colaborarea celor doi politicieni a fost însă îngreunată de antipatia personală reciprocă, de aceea consulul Poloniei la Ungvár, Mieczysław Chałupczyński, l-a anunțat la 13 iulie 1938 pe Fenczik că atât el, cât și partidul său vor fi preluați de Budapesta.

Concomitent cu „Garda în zdrențe” a lui Kozma, polonezii au organizat și ei acțiuni diversioniste în Subcarpatia, sub îndrumarea unui ofițer de carieră, Feliks Ankerstein, la sfârșitul lui octombrie și în luna noiembrie 1938, sub denumirea Acțiunea Ranga. Informația internă a fost asigurată de către consulatul polon de la Ungvár, printre altele pe baza informațiilor primite de la Gyula Marina (Dąbrowski 2007).

19 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 22 noiembrie 1938.

20 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 14 decembrie 1938.

Cu toate că intervențiile „Gărzii în zdrențe” au fost în mod oficial oprite de către guvernul maghiar, incidentele de la frontieră au continuat. Acțiunea cu ecoul cel mai intens în presă (denumită „bătălia de la Bobotează”) a avut loc la 6 ianuarie 1939 – în dimineața zilei în care s-au întâlnit Beck și Ribbentrop –, la periferia Muncaciului, la Oroszvégh [Rosvigovo].²¹

În data de 10 martie 1939, guvernul maghiar a adoptat o hotărâre în vederea recuceririi Subcarpatiei în cadrul unei acțiuni militare, chiar și fără acordul germanilor. Până la urmă Berlinul și-a dat consimțământul. În paralel cu ocuparea teritoriilor Cehiei și Moraviei de către Wehrmacht și cu înființarea Republicii Slovace, armata ungară a ocupat Subcarpatia.²²

A treia încercare, nereușită

La 15 martie 1939, ora 15.20, și-a început activitatea la Hust primul și ultimul „soim” (adunare națională). Prima lege aprobată a declarat printre altele: teritoriul este stat independent, sub denumirea oficială de Ucraina Carpatică (Kárpáti Ukrajna), forma de stat este republica, limba oficială fiind ucraineana. La ora 17, la Budapesta a început o conferință prezidată de către prim-ministrul Pál Teleki, despre pregătirea autonomiei Subcarpatiei.

Așadar prim-ministrul Pál Teleki convocase deja prima consfătuire despre posibilitatea autonomiei rusine din Subcarpatia înaintea încheierii acțiunii militare. Disputa acestei probleme se întinde de la reuniunea din oficiul prim-ministrului, în 18 martie 1939, până la 5 august 1940, când Teleki a retras proiectul de lege înaintat parlamentului, referitor la „Voievodatul Subcarpatic și autonomia sa”. Disputa s-a desfășurat pe două niveluri: în viața publică, respectiv la întrunirile de la oficiul prim-ministrului.

Prin opinie publică înțeleg punctele de vedere publicate (vezi scrierile lui Mihály Ferdinandy, Irén Konratovics, István Milotay, Oreszt Szabó, József Bölöny, József Illés, István Szántay-Szemán, Zsigmond Morvay, Jenő

²¹ MOL, K 428., lot nr. 732.

²² În textul legilor maghiare relative la această chestiune: Ungaria de Nord și Transilvania sunt teritorii „reanexate”, Ungaria de Sud teritoriu „recucerit”, iar Subcarpatia teritoriu „revenit”.

Ortutay, Imre Egan, Arthur Balogh, József Kaminszky adunate în: Fedinec 2004: 481–483; 485–516; 521–525; 555–559; 563–568; 596–611). Presa a publicat pe larg – mai ales din anul 1939 – articole care sunt perfect contradictorii cu aprecierea de până atunci, pe baza destinului comun, a rusinilor, considerați de rang egal și demni de a deveni autonomi. O chestiune esențială a politicii maghiare din perioada existenței regiunii Podkarpatská Rus a fost atitudinea față de autonomie. Politicienii maghiari din Subcarpatia, care proclamaseră sentimente frățești, precum și de solidaritate, au continuat – cu sprijinul ascuns al forțelor politice din Ungaria – politica de reprezentare a ideii naționale rusine și a cauzei autonomiei promise rusinilor, autonomie valabilă și pentru maghiarii din Subcarpatia, chiar și considerând maghiarimea ca o populație a Subcarpatiei și nu a Ungariei de Nord. O reacție specială față de această perioadă și aceste evenimente a fost felul în care a fost tratată chestiunea autonomiei după 1938–1939.

Principiul călăuzitor al scrierilor citate mai sus este că pentru un popor care a trăit în condiții de „mizerie și incultură” – care, după unele definiții extremiste, „nu poate fi considerat altceva decât maghiar de limbă rusină și de confesiune greco-catolică” sau o „combinație hungaroidă-catolică-slavă” –, este suficient să se realizeze cele cuprinse în Legea naționalităților din 1868 sau, „dacă vrem să-i vedem cu orice preț autonomi”, va trebui reluată Legea populară X/1918, care a dispus înființarea teritoriului autonom Ruska Kraina. Majoritatea a avut în vedere o autonomie culturală, ideea esențială fiind să nu se destrame „integritatea milenară a coroanei maghiare”. În privința granițelor a reapărut de asemenea concepția de a păstra, pe cât posibil, sistemul comitatelor. În formularea deputatului parlamentar József Illés, „tranșeele construite ale autonomiei nu trebuie să fie direcționate spre maghiari [...] ci mai degrabă spre încercările separatiste ale fraternității pe care interesele străine insistă atât de mult”.

La conferința „confidențială” convocată în 18 martie 1939 în vederea „pregătirii autonomiei Subcarpatiei”²³ s-a vorbit în primul rând despre necesitatea ideii de „autonomie culturală”, dar pe baza „principiului teritorial”. În acest sens, un rol important ar avea Biserica Greco-Catolică. Dintre personalitățile politice locale ar trebui avut în vedere Andrii Bródy. Fostul

23 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (Arhiva de Manuscrise a Academiei de Științe a Ungariei. În continuare: MTAKT). Egyed-iratok. Ms 10-734/25.

prim-ministru Béla Imrédy a afirmat că în septembrie 1938 a avut o discuție cu Bródy, care „m-a întrebat dacă am fi dispuși să acordăm o anumită autonomie în eventualitatea aderării Subcarpatiei. Atunci i-am răspuns pozitiv, dar nici în acel moment nu am precizat problema, ci ne-am străduit să o ținem mai degrabă în obscuritate, dar vă spun, promisiunea de a le acorda autonomia a fost enunțată în mod clar. Trebuie însă să adaug că aceasta s-a întâmplat, bineînțeles, cu condiția că va fi o aderare voluntară, deci o asemenea aderare prin ocupație schimbă situația în mod esențial, din punct de vedere moral ne și descarcă, de fapt, de promisiunile făcute anterior.” Până la urmă Bródy – care era nemulțumit de evoluția situației și care a reprezentat cauza rusinilor cu statornicie, având în vedere o autonomie asemănătoare cu cea a croaților – nu a primit niciun post și a fost nevoit să se mulțumească cu calitatea de deputat parlamentar, ceea ce, însă, nu i-a conferit nicio putere în privința Subcarpatiei și nici posibilitatea de a interveni. Zsigmond Perényi, care urma să fie numit mai târziu primul comisar guvernamental al Subcarpatiei, declarase deja la această conferință că „este adevărat că i-am încurajat cu privire la autonomie și am făcut chiar și proiecte, acestea însă au fost făcute împotriva cehilor”. Cuvintele lui Teleki la consfătuirea la nivel de prim-ministru din 25 aprilie 1940, la care s-a discutat proiectul actual:²⁴ „Cu ajutorul nostru au fost create și, în parte, aici au și fost redactate – fiind azi între noi, putem să vorbim și despre aceasta – acele propuneri și revendicări de autonomie pe care poporul Subcarpatiei, al regiunii Rusinsko le-a prezentat Cehoslovaciei.” Tocmai de aceea, prim-ministrul Pál Teleki a considerat o chestiune de etică să se acorde rusinilor, în urma anexării întregii Subcarpatii la Ungaria, autonomia atât de des promisă, care le-ar fi asigurat autonomie teritorială, lingvistică și culturală. El a conceput Subcarpatia ca un teren experimental al politicii naționalităților în cadrul realizării ideii de stat în spiritul Sfântului Ștefan, deoarece i-a considerat pe rusini naționalitatea cea mai loială față de statul maghiar. Teleki însă a cunoscut și el din experiența proprie tendința contrarie, la care a făcut referire în legătură cu unul dintre proiecte: „Problema acestuia este că se vede prea clar că se fește de autonomie.”²⁵ Prim-ministrul însuși nu a fost de acord cu o auto-

24 MTAKT. Egyed-iratok. Ms 10-734/20.

25 MTAKT. Egyed-iratok. Ms 10-734/17. Conform hotărârii Consiliului de miniștri din 4 aprilie 1939, „în chestiuni legate de teritoriul subcarpatic, ministerele de specialitate trebuie să se adreseze departamentului II al Oficiului Primului Ministru, ai cărui funcționari se ocupă de pregătirea și punerea în practică a autonomiei din Rusinsko, iar departamentul dispune de informațiile personale și materiale corespunzătoare

nomie de tip croat²⁶ și a considerat ca principiu primordial compatibilitatea cu Constituția Ungariei. În final, textul proiectului de lege, modificat de mai multe ori, a fost supus parlamentului Ungariei în iulie 1940, însă la scurt timp după aceasta premierul – în primul rând la presiunea argumentelor de politică de securitate ale cercurilor militare – a fost nevoit să-l retragă, și astfel chestiunea a fost clasată în mod definitiv. Concepția lui Teleki cu privire la voievodatul rusin a eșuat.

Din punct de vedere administrativ, Ungaria a integrat toate zonele reanexate în urma primului și a celui de-al doilea Dictat de la Viena (1938, respectiv 1940) la comitatele de care au aparținut înainte de 1920, cu excepția teritoriului recucerit în martie 1939. Ca rezultat al reorganizării teritorial-administrative din 1938, plasa Ungvár (și plasa Nagykapos [Vel'ké Kapușany, Slovacia]) a fost anexată comitatului Ung cu reședința Ungvár, iar plasele Beregszász, Munkács, Tiszaújlak [Vilok] (și Vásárosnamény), la comitatele unificate Bereg și Ugocsa cu reședința în Beregszász.²⁷ Cu ocazia reorganizării din 1939, comitatele Bereg și Ugocsa au fost separate. Comitatul Bereg, cu reședința în Beregszász, a inclus plasele Beregszász, Munkács (și Vásárosnamény), iar comitatul Ugocsa, cu reședința în Nagyszőlős [Vinohradiv], a cuprins plasa Nagyszőlős (și plasa Halmi [Halmeu]). Comitatul Máramaros [Maramureș], cu reședința în Máramarossziget [Sighetu Marmăției], a fost constituit din plasa Técső [Tia-civ], (împreună cu plasele Aknasugatag [Ocna-Șugatag], Dragomérfalva [Dragomirești], Felsővisó [Vișeu de Sus] și Máramarossziget).²⁸

cu privire la situația în teritoriul în cauză.” MOL, K 28., dosar nr. 45, lot nr. 100. Din scrisoarea privată confidențială a lui Kálmán Kósa, șef de serviciu al ministrului în Ministerul Cultelor și Educației, către secretarul de stat Tibor Pataky, conducătorul departamentului (16. septembrie 1939): „Simt cumva că politica noastră oficială cu privire la naționalități și aplicarea acesteia în practică nu sunt armonizate între ele. Autoritățile de nivel inferior iau câteodată unele măsuri care sunt total contradictorii cu principiile enunțate la nivel superior. [...] În totalitatea părților reanexate, inclusiv în Subcarpatia, mă lovesc tot timpul de greutăți – tocmai în ceea ce privește naționalitățile –, pe care nu le pot și nu le putem învinge nici cu cea mai bună voință. Toată lumea își revendică dreptul de amestec în aceste chestiuni și toți oamenii noștri care ar trebui să ia măsuri sunt săpați în mod permanent.” MOL, K 28., dosar nr. 138, lot nr. 272.

26 Croația a fost un regat „în relație contractuală” cu țara, în timp ce Subcarpatia „a fost întotdeauna parte integrantă” a acesteia.

27 Magyar Törvénykezés, 1938. 36. 572., Budapesti Közlöny, 1938. 284. 2–4.

28 Ordinul Primului-Ministru nr. 7.800/1940. Budapesti Közlöny, 1940. 250. 1–4. Intrat în vigoare în 26 noiembrie 1940; Ordinul Ministrului de Interne nr. 912/1940. Budapesti Közlöny, 1940. 264. 7. Organizarea în plase a fost reglementată de ordinul M.I. nr. 23.300/1940. *Ibidem* 7–16.

Teritoriile populate de rusini au fost unificate într-un district administrativ separat de sistemul comitatelor, Guvernoratul Subcarpatiei, cu reședința în Ungvár, al cărui statut legal a fost reglementat prin Ordinul prim-ministrului cu nr. 6200, intrat în vigoare în data 7 iulie 1939. Guvernoratul a fost împărțit în trei agenții: Ung, cu sediul în Ungvár (plasele Ungvidék [Regiunea Ungului], Perecseny [Perecin], Nagyberezna [Veliki Bereznî], Szobránc [Sobrance – Slovacia]), Bereg, cu sediul în Munkács (plasele Munkácsvidék [Regiunea Muncaciului], Ilosva [Irșava], Szolyva [Svaliava]), Máramaros, cu sediul în Huszt (plasele Nagyszőlős, Huszt, Ökörmező [Mijhiria], Técső, Rahó [Rahiv]).²⁹ În 1940, numele plasei Técső, subordonată agenției Maramureș, a fost schimbată în Taracvölgy (cu sediul în Técső). A fost desființată plasa Nagyszőlős, comunele fiind alipite fie la plasa Huszt, fie la plasa Ilosva din subordinea agenției Bereg, fie comitatului Ugocsa.³⁰ Teritoriul a fost condus de un guvernator: Gyula Marina cu mandat interimar (20.05.1939–7.07.1939), urmat de Zsigmond Perényi (7.07.1939–2.09.1940), Miklós Kozma (12.09.1940–7.12.1941), Vilmos Pál Tomcsányi (5.01.1942–5.04.1944) și, în sfârșit, pe teritoriul de operațiuni militare din 1944, generalul-locotenent András Vincze (până în 15 octombrie 1944).

După cum ne putem da seama și din titlul ordinului, acesta se referă la o soluție „de provizorat”, adică până la instaurarea autonomiei, în mod asemănător cu perioada apartenenței la Cehoslovacia. Particularitatea acestui teritoriu era lipsa limitelor trasate cu precizie, și anume faptul că o localitate putea aparține în același timp la două teritorii administrative. Astfel orașul Ungvár a fost capitala guvernoratului și a agenției administrative Ung, precum și reședința comitatului Ung, iar Munkács a fost sediul agenției Bereg a guvernoratului și în același timp aparținea comitatului Bereg cu reședința în Beregszász. Din punctul de vedere al administrației învățământului, limita putea fi chiar și zidul școlii: în funcție de limba de predare, aceasta putea aparține districtului de învățământ de la Kassa [Košice – Slovacia], Szatmárnémeti [Satu Mare] sau districtului Subcarpatia (Fedinec 1996: 367–375). Árpád Siménfalvy, prefectul comi-

29 Ordinul Primului-Ministru nr. 6.200/1939 cu privire la organizarea provizorie a administrației publice în Subcarpatia. Magyar Törvénykezés, 1939. 323. 329.; Budapesti Közlöny, 1939. 140. 1–3. Intrat în vigoare începând cu 7 iulie 1939. Budapesti Közlöny, 1939. 146. 5–7.

30 Nu ne referim la modificările minore ale administrației publice, un document mai important fiind ordinul M.I. nr. 23.301/1940. Budapesti Közlöny, 1940. 264. 16.

tatului Ung și al municipalității Ungvár, în discursul de primire adresat comisarului guvernamental Tomcsányi la instalarea acestuia în funcție, s-a exprimat astfel: „După cum maghiarii și rusinii, în anii oprimării, au luptat cu forțe unite pentru drepturile lor și s-au simțit solidari, așa nu se poate ridica nici astăzi un zid chinezesc între regiunea locuită de rusini, teritoriul administrativ al Subcarpatiei, și activitatea administrației comitatului. Maghiarii și rusinii trebuie apropiați unii de ceilalți.”³¹

Subcarpatia a devenit pentru guvernul ungar o problemă greu de gestionat. Béla Novákovits, comandantul administrației militare a Subcarpatiei, i-a avertizat pe superiorii săi încă din iunie 1939 că „atmosfera populației, favorabilă pentru ideea statală a Ungariei, începe să devină agitată”.³² Sztepan Fenczik, deputatul parlamentar și conducătorul organizației „fasciste”, care a rămas loial guvernului ungar până la capăt, a relatat și el într-o scrisoare confidențială adresată prim-ministrului, în august 1939, despre agravarea simțitoare a stării de spirit a populației. Printre cauze a menționat faptul că „excese comandanților militari au provocat mari reticente, dat fiind că mulți ruso-maghiari cinstiți au devenit victimele unor acuzații și intrigi nefondate”, în toate oficiile „majoritatea funcțiilor au fost atribuite funcționarilor sosiți din țara-mamă”, iar practicarea „religiei ortodoxe” întâmpină obstacole.³³ Tot în acest sens s-au exprimat și numeroase alte personalități publice, maghiare sau nemaghiare. Un alt aspect nefavorabil a fost faptul că politicienii maghiari care au avut funcții de conducere în perioada cehoslovacă nu au primit roluri importante. Pozițiile au fost ocupate de oameni noi, printre care unii au apărut în prim plan doar ca susținători ai acțiunilor militare din 1938–39. Instituțiile „obținute prin lupta de douăzeci de ani” au fost desființate, respectiv înglobate în instituțiile similare din Ungaria, cu toate că „subcarpaticii” nu ar fi dorit să renunțe la suveranitatea dobândită față de „cei din Slovensko” nici în cadrul legăturii strânse cu „țara-mamă”, care nu era însă conformă cu imaginea Ungariei integrante. Frontierele dintre „țara-mamă” și „regiuni” au continuat să existe și la nivel de discurs.

31 MOL, K 28, dosar nr. 45, lot nr. 96.

32 MOL, K 28, dosar nr. 123, lot nr. 237.

33 MOL, K 28, dosar nr. 136, lot nr. 267/II.

Cum vedem situația astăzi? Receptarea chestiunii în literatura de specialitate

Actualitatea abordării modalităților de gestionare a autonomiei rusinilor de către guvernele maghiare se datorează în primul rând diversității literaturii de specialitate de astăzi. De exemplu, József Botlik a scris în monografia sa publicată în 2004 următoarele: „Guvernământul Ungariei s-a apucat de elaborarea proiectelor privind autonomia Subcarpatiei încă în preziua începerii recuceririi acestui teritoriu. Între 14 martie 1939 și 31 iulie 1940, oficiul prim-ministrului a redactat pe această temă în total 102 documente înregistrate sub numerele de la H-19065 la H-19167. Despre consfătuiri și despre documentele înregistrate referitoare la Voievodatul Subcarpatic un rezumat istoric și un index au fost întocmite de către Ferenc Kászonyi. Cele 102 documente [...] au fost clasate «ad acta»” (V. Botlik 2005: 59–60). În continuare, Botlik se referă la cartea lui Loránt Tilkovszky din 1967 (Tilkovszky 1967), afirmând că documentele „au fost depuse în data de 5 august 1940 în arhiva oficiului prim-ministrului, într-un lot separat purtând inscripția «Autonomia subcarpatică», acest pachet însă a dispărut fără urmă”. În continuare, după ce au trecut câteva decenii, a făcut o descoperire semnificativă: „Autorul acestei lucrări a regăsit o parte din documente în Arhiva Națională a Ungariei, respectiv în Arhiva de Stat a Regiunii Subcarpatia, la Berehove”. O declarație asemănătoare îi aparține unui istoric din Moscova, Andrei Pușkaș, care a publicat în 2006 o monografie în limba rusă despre istoria Subcarpatiei în perioada 1918–1945. El a început propriile cercetări în Arhiva Națională a Ungariei tot pe urmele lui Tilkovszky și a descoperit aceleași documente ca și Botlik, și pe baza acestora a tratat istoria autonomiei în concepția lui Teleki (V. Пышкаш 2006: 311–312). György Dupka, în cartea sa apărută în 2004, a rezumat chestiunea fără aparența unei interpretări științifice, rămânând în același cerc: „Această problemă a fost deja prelucrată de literatura istorică maghiară, printre alții, de Lóránt Tilkovszky, Emil Ruszin, József Botlik, Béla Zseliczky, István Tóth. Punctele cele mai importante merită însă să fie evocate.” (V. Dupka 2004: 36)

Prelucrarea cea mai completă a chestiunii autonomiei rusinilor în anii 1939–1940 îi aparține lui Géza Vasas, care în 1999 și în 2000 a dedicat câte un studiu acestei probleme. Importanța studiilor din punctul de vedere al istoriei științei constă în faptul că autorul a încercat – iarăși

pe urmele lui Tilkovszky – să regăsească materialul imens adunat la Departamentul pentru Naționalități al Oficiului Primului-Ministru, împachetat în dosarul cu inscripția „Autonomia subcarpatică” considerat pierdut (Vasas 1999: 19–34, Idem 2000: 64–87). El a pornit de la ipoteza că, în afară de Teleki, doi colaboratori ai acestuia puteau avea cele mai multe informații despre această chestiune: Tibor Pataky, care conducea Departamentul pentru Naționalități, și juristul István Egyed, care a pregătit proiectul de lege privind autonomia. A aflat că tocmai în anul publicării lucrării lui Tilkovszky, moștenitorii lui István Egyed – decedat în 1966 – au donat Arhivei de Manuscrise a Academiei de Științe din Ungaria marea moștenirea a juristului, inclusiv copia dosarului amintit mai sus. Vasas și-a scris cele două studii după ce a prelucrat parțial materialul dosarului, prin care a devenit evident că dosarul considerat pierdut există. Prelucrarea completă a dosarului – care este și prelucrarea cea mai completă de până acum a chestiunii autonomiei Subcarpatiei, cu o profunzime comparabilă doar cu munca minuțioasă a lui Tilkovszky – a efectuat-o în cadrul unui studiu publicat într-un volum din 2004 (Vasas 2004: 157–215). Prin aceasta a ajuns foarte aproape de „descoperire”, deoarece în același volum de studii a apărut o lucrare scrisă de către Balázs Ablonczy, un „studiu preliminar al biografiei autorului despre Teleki, care va fi publicată în primăvara lui 2005, la editura Osiris.” (Ablonczy 2004: 147–155). Biografia Teleki în cauză, apreciată pe bună dreptate, nu amintește însă decât studiul publicat în Aetas (v. Ablonczy 2005).

Studiul lui Géza Vasas împărtășește aceeași soartă cu dosarul Subcarpatiei, despre care se credea că s-a pierdut. Deocamdată așteaptă să fie descoperit.

Bibliografie

ABLONCZY Balázs

2004 A leghűségesebb nemzet és a völgygátak. Teleki Pál a ruszinokról és azt Északkeleti Felföldről. In: FERDINEC Csilla (red.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Regio Könyvek-TLA, Budapest, 147–155.

2005 *Teleki Pál*. Osiris, Budapest.

140 DE ANI DE LEGISLAȚIE MINORITARĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST

ANGYAL Béla

2000 A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio* 3. (11) 133–178.

BALOGH Sándor (red. șef)

2002 *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Napvilág, Budapest.

БЕГЕШ, Микола

2004 Карпатська Україна. Документи и факти. Видавництво “Карпати”, Ужгород.

BOTLIK József

2005 *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyházi Főisk. Ukrán és Ruszin Filológiai Tansz., Nyíregyháza.

DĄBROWSKI, Dariusz

2007 *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*. Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń.

DUPKA György

2004 *Autonómia-törekvések Kárpátalján*. Intermix, Ungvár–Budapest.

FEDINEC Csilla

1996 Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. *Magyar Pedagógia* 4. (96) 367–375.

2004 *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely.

HALMOSY Dénes

1983 *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat, Budapest.

JÁSZI Oszkár

1918 *A Monarchia jövője*. Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest [ÁKV–Maecenas, Budapest, 1988].

ЙОСИПЕНКО, Володимир

1994 Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. № 1. 140–147.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Станіслав

1999 Держава, яка народилася й загинула в один день. *День* № 50, 19 березня.

- 1919 *Magyar Törvénytár. 1918. évi törvénycikkek és néptörvények.* Franklin Társulat, Budapest.
- 1919 A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. In: *Tanácsköztársasági Törvénytár V. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. VI. 10–VI. 30.* A Magyarországi Szocialista Párt kiadása, Budapest.
- ORMOS Mária
- 2000 *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941).* II. PolgArt, Budapest.
- ПУШКАШ, Андрей
- 2006 *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945. Серия «Евровосток». Институт славяноведения РАН. Издательство «Европа», Москва.*
- TILKOVSKY Loránt
- 1967 *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1998 *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Csokonai, Debrecen.
- ТОКАР, Маріан
- 2006 *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород.
- VASAS Géza
- 1999 A belső önrendelkezés érvényessége. A ruszin autonómia rövid története 1918 őszétől 1939 márciusáig. *Valóság* 8. (42) 19–34.
- 2000 A ruszin autonómia választójain. 1939. március–szeptember. *Aetas* 4. (11) 64–87.
- 2004 Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: FERDINEC Csilla (red.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Regio Könyvek-TLA, Budapest, 157–215.